

ЛСГ назв агентивного плану обряду включає назви господарів, тварин та міфологічних персонажів.

Як показує матеріал та його аналіз, зимові ворожіння належать до одного з найкраще збережених у народній пам'яті фрагментів духовної культури. Можливо, це можна пояснити тим, що охоронцями такої інформації виступають жінки [5: 335]. Основна мета ворожінь молоді – дізнатися про майбутнє заміжжя, призначеного долею чоловіка й місце заміжжя, а сімейних людей – загальний добробут домівки, здоров'я членів сім'ї, майбутній урожай, приплід худоби, погода та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валенцова М.М. Материалы для картографирования типов полесских святочных гаданий // Славянский и балканский фольклор. – Москва, 1995. – С. 209 – 222.
2. Виноградова Л.Н. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва, 1986. – С. 13 – 43.
3. Конобродська В.Л. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики. – Житомир, 2003. – 235 с.
4. Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ, 1929. – Вип. 3. – С. 21 – 24.
5. Курочкін О.В. Причинки до обрядовості осінньо-зимового циклів на теренах Чорнобильщини // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1. Київське Полісся. 1994, – Л., 1997. – С. 330 – 338.
6. Moszynski K. Kultura ludowa Slowian. – Т. II. – Warszawa, 1967. – S. 369.
7. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-и томах / Под ред. Н.И. Толстого. Т. 1. – Москва, 1995. – 584 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

1. Словечно Овруцького району Житомирської області.
2. Тхорин Овруцького району Житомирської області.
3. Бокиївщина Овруцького району Житомирської області.
4. Черевки Овруцького району Житомирської області.
5. Пішаниця Овруцького району Житомирської області.
6. Виступовичі Овруцького району Житомирської області.
7. Журба Овруцького району Житомирської області.
8. Потаповичі Овруцького району Житомирської області.
9. Гошів Овруцького району Житомирської області.
10. Ігнатпіль Овруцького району Житомирської області.
11. Мойсіївка Коростенського району Житомирської області.
12. Рижани Володар-Волинського району Житомирської області.
13. Стирти Черняхівського району Житомирської області.
14. Рудня-Ушомирська Коростенського району Житомирської області.
15. Кишин Ємільчинського району Житомирської області.
16. Машеве Чорнобильського району Київської області.
17. Курчиця Новоград-Волинського району Житомирської області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Помінчук – аспірант кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.
Накові інтереси: етнолінгвістика, календарні осінньо-зимові обряди.

ГЕРОЇ КАЗОК БРАТІВ ГРИММ ЯК ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ

Олена ПОПОВА, Алла СВИРИД (Суми, Україна)

У статті подано визначення поняття прецедентного феномену, наведені основні лінгвістичні характеристики цього терміну, проаналізовані приклади прецедентних феноменів на матеріалі німецьких казок.

The definition of the term 'precedent phenomenon' is given in this article. The main linguistic characteristics are enumerated. Some examples of precedent phenomena in German fairy-tales are analyzed.

Мова – це найдосконаліша універсальна знакова система, яка є головним засобом об'єктивізації свідомості. Вона слугує будівельним матеріалом для звукового вираження та опису об'єктивної дійсності, для розкриття суб'єктивних бачень та прагнень. Та виявляється, що знання мови, її лексичного, граматичного наповнення для адекватного розуміння ще недостатньо. Людина, проживаючи в певному матеріальному середовищі, часто забуває, або навіть не знає, що пейзаж завжди виглядає інакше, не всі люди знайомі з морем чи снігом, земля не всюди коричнева, та й зелень трави залежить від кількості в ній вологи та від її розташування під сонцем [4: 233-234]. Так, підходимо до розуміння необхідності, доречності та нагальності появи такої дисципліни, як лінгвокультурологія. Під терміном

«лінгвокультурологія» розуміють комплексну наукову дисципліну, яка вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури та мови [5]. В центрі лінгвокультурологічного аналізу знаходиться етнокультура, тобто душа народу, що відображає своєрідність його світобачення, світосприйняття і світорозуміння, які стимулюють, програмують, регулюють і відтворюють діяльність та поведінку людей певної культурно-мовної спільноти [1: 16]. Етнокультура знаходить своє вираження в знакових системах, кодах культури, тому лінгвокультурологічний аналіз спрямований на опис побутової картини світу у тому вигляді, в якому вона представлена в буденному мовленні носіїв даної мови, в різних дискурсах і текстах [12]. На думку Н.Ф. Алефіренко, об'єктом лінгвокультурології є лише та частина об'єктивного світу, предмети якої виявляються вербалізованими духовно – значущими цінностями для певного етнокультурного колективу [1]. Як відомо, етнічна культура детермінована характерною концептуалізацією світу. У свідомості індивіда як представника певної етнокультурної спільноти культура існує в формі національно – культурного простору, тобто це існування культури в свідомості її носіїв. Дане поняття включає в себе всі існуючі уявлення про феномени культури у представників національної лінгвокультурної спільноти. Ядром культурного простору є когнітивна база [6]. В.В. Красних визначає її як структуровану сукупність знань та уявлень, якими володіють усі носії того чи іншого національно – культурного менталітету [8]. Головним компонентом когнітивної бази кожної лінгвокультурної спільноти виступають прецедентні феномени, які і складають національно – культурну специфіку.

На сьогоднішній день можна побачити досить широке розмаїття в термінології, що стосується визначення вищезазначеного «головного компоненту когнітивної бази». Так, якщо в роботах В.В. Красних знаходимо згадане вище поняття «прецедентного феномену», що функціонує у вербальному вигляді, і, відповідно, є будівельним матеріалом для прецедентного імені, прецедентного висловлювання і прецедентного тексту, то нововведенням В.Г. Костомарова та Н.Д. Бурвікової по праву вважається термін «логоепістема». Даний термін вжито вченими для позначення знання, яке несе в собі мовна одиниця з її прихованою внутрішньою формою, індивідуальною культурою та історією [8]. Логоепістемі є фундаментальними константами національного менталітету та культури і володіють наступними лінгвістичними якостями:

- мають лексемне втілення, крім того, можуть бути висловлені не лише в одному слові, а й у словосполученні, реченні, надфразовій єдності;
- характеризуються віднесеністю до певної мови;
- виступають вказівниками на текст чи ситуацію, з якої вони походять;
- у процесі комунікації вони не створюються заново, а відтворюються;
- у процесі комунікації вони можуть видозмінюватись в межах збереження своєї початкової лексичної форми, в результаті чого виявляють текстоутворюючу силу [8: 39].

Ці ознаки логоепістемі вказують на те, що вона є матеріальним втіленням знань, думок, традицій, звичаїв. Вона представляє особливості національного характеру. Вербалізована когнітивна база народу, яка складається з прецедентних феноменів (логоепістем), є невід'ємною часткою національної мовної картини світу. Така картина світу одночасно відображає менталітет та формує мовленнєві стереотипи носіїв мови, оскільки людина є і індивідуальною, і колективною мовною особистістю: належить до певної лінгвокультурної спільноти і до окремої соціальної групи [7]. Таким чином, в нашій свідомості зберігаються індивідуальні, соціально – групові, національно – культурні, універсальні знання та уявлення.

Серед джерел походження прецедентних імен, тобто логоепістем, називають народно – гумористичний жанр, телебачення, історичні події, фольклор, художню літературу. Але надзвичайно велику і потужну групу складають логоепістемі казок. Казка – це один з найрозповсюдженіших, практично універсальних фольклорних жанрів. Вона є скарбницею народної мудрості, проявом народної культури. У ній містяться специфічні для кожного етноса сюжети, образи, ситуації, які знаходять свою реалізацію в іменах діючих героїв, назвах тварин, рослин, місцевостей. Саме універсальність фольклорної казки як жанру

складає те загальне, на фоні якого особливо наочно постають національно – зумовлені відмінності у світосприйнятті.

Національний колорит казок кожного етносу визначається його побутом, умовами праці, традиціями, баченням світу. Тому дана стаття має на меті дослідити наявність прецедентного феномену на матеріалі німецьких та українських народних казок. Для порівняння було обрано німецькі казки братів Грімм. Хоча вони належать до жанру літературних казок епохи романтизму, якому притаманне поєднання магічного, фантастичного і містичного з дійсністю того часу, брати Грімм, а особливо Якоб, прагли залишити казки максимально народними, щоб в їх переказі не з'явилося викривлення, переробки за власним смаком [13]. Завдяки цьому їх казки поєднують в собі наукову вірогідність з авторським стилем. Що ж до авторського стилю, то він включає в себе не лише неабиякий талант авторів, а й той відбиток часу, який залишило по собі ХІХ століття. Як зазначалось вище, в літературі цей період називається «романтизмом». Фахівці вважають, що епоха романтизму є одним з найцікавіших та насиченіших періодів в історії людства: французька революція, походи Наполеона, які перекроювали карту Європи, злам старого способу життя і віками усталених відносин. Усе це вело до невідповідності тих ідеалів, які висувала нова епоха – вона змушувала митців йти від реальності, занурюватися у світ суб'єктивних фантазій, що породжувало цікавість до усього таємничого, незвичайного, містичного [2]. Саме на прикладі творів братів Грімм ми бачимо підтвердження того містичного, казкового, незвичайного першопочатку. Тут, як і в будь-якій казці, знаходимо позитивних і негативних героїв, істот наділених надзвичайною силою (відьом, велетнів, тварин) і звичайних богобоязких людей. Але і в народній, і в літературній казці не все так просто. Якщо фундаментом літературної казки слугувала народна, то слід зазирнути глибше, дослідити глибинне значення тих понять, явищ та героїв, які маємо в творах братів Грімм і інтерпретувати їх з урахуванням часу, в якому жили і творили автори. Казка є висловом світобачення та сприйняття тієї епохи, коли вона створювалась, більше того, кожний народ відбирає тільки ті сталі вирази (прецедентні феномени чи логоепітеми), які відповідають його моральним цінностям [6]. Отже, німецький народ надає перевагу ряду аспектів.

Перш за все варто вивчити образ «принца», оскільки в тому чи іншому прояві він є невід'ємною складовою практично кожної казки багатьох народів світу. У даному аспекті хотілося б запропонувати синхронічний та діахронічний спосіб вивчення, тобто порівняти даний образ на матеріалі декількох казок вище вказаних авторів та на матеріалах різних міфів, історичних фактів та відомостей. Так, образ принца розглянемо в казках «Der Froschkönig», «Aschenputtel» та «Dornröschen» [3].

У казці «Dornröschen», на думку Хедвіга фон Байта, всі принци, які намагались розбудити Сплячу Красуню, символізують світло знань, так ніби вони намагаються донести світло знань до людства [14]. Та і сам сон у 100 років несе в собі прихований контекст. Якби дівчина не заснула і з нею не трапилась вся описана у казці пригода, то вона б жила у замку і не мала б ніякого уявлення про складнощі життя, про злидні, хвороби – все те ще витримує простий народ [15]. Таким чином, навіть сон несе у собі певне метафоричне значення, є вказівкою на ті знання, інформацію, яку отримуємо, а вранці, прокинувшись починаємо «сходження до світла» [14]. Що ж до логоепітеми «принц» з контекстом «світла» та «знань», то тут Хедвіг фон Байт проводить паралель з іншими міфічними, історичними постатями: Клеопатра та Марк Антоній (завдяки їх нововведенню відбулась подальша орієнтація культурно – освітнього розвитку Європи на Рим), Марія та Ісус (вчення про Бога та віддану любов до нього), Робін Гуд та його друзі (вчення про вільне чесне, справедливе життя), Нострадамус (передбачав наслідки людських слабкостей та попереджав про них) [14]. Усі вони в свою епоху, в своїй країні, в історії чи в міфології відіграли суттєву, а часом навіть вирішальну роль у формуванні світогляду людей.

Звернемося до розгляду образу «принца» в казці «Aschenputtel». Аналізуючи розвиток життєвих негараздів простої, богобоязної, старанної дівчини, яка в результаті виходить заміж за принца, і, відповідно, стає королевою, можна зробити висновок, що вона досягає духовного збагачення [16]. Оскільки досягнення даної духовної повноцінності реалізується за допомогою і за наявності принца, то знову приходимо до висновку, що прецедентне ім'я

«принц» символізує «світло», «знання» і навіть в певній мірі «Бога» [14], якого ми всі прагнемо віднайти.

А от у казці «Der Froschkönig» спостерігається досить неочікуване тлумачення лексеми «принц», яке надає вчений В. Лайблін. До певної міри він посилається та погоджується з тлумаченням прецедентного імені «принц», яке було запропоновано Хедвігом фон Байтом (в розумінні «світла» та «знань») [18]. Але його тлумачення вже набувають певного «фрейдистського» відтінку. Справа в тому, що принц в казці «Der Froschkönig» за сюжетом постає зовсім не в людській подобі, а в образі жабеняти, тобто тварини, більше того, тварини, яка живе у воді, можливо навіть на глибині. Завдяки цьому, на думку вченого, образ принца набуває декількох семантичних нашарувань: він з'являється з колодязя – з глибин людської підсвідомості, з темряви; з води – з безодні, з певними незрозумілими тваринними почуттями, що є символом інстинктивного міжстатевого потягу [18]. У той же час за сюжетом казки він намагається відновити справедливість, примусити принцесу дотриматись свого слова і бути гідною титулу «принцеси» [3]. Таким чином, лексема «принц» у казці «Der Froschkönig» поєднує в собі загально-філософський принцип знань, що несуть гармонію та справедливість у світі в цілому, та побутово-практичний, що має на меті врегулювати стосунки між чоловіком та жінкою, розкрити поняття «кохання», як вищої мети.

Оскільки жодна казка не існує без протиставлення позитивних та негативних сил, то варто перейти до розгляду та тлумачення логоепістем в казках братів Грімм з негативною семантикою. Саме в цих образах зібрано та узагальнено усі страхи німецького народу. В казках даних авторів діють та завдають шкоди позитивним героям наступні створіння: велетні, Румпельштільцхен, вовк, мачуха, яка має надприродні магичні здібності, злі сестри та багато інших.

У казці «Schneewittchen» зустрічаємось з негативним образом мачухи Білосніжки [3]. На перший погляд – це звичайна жінка, але в даному образі, аналізуючи сюжет та зважаючи на ті вчинки, до яких вдається мачуха, автори показують справжню відьму. Крім того, на думку Хедвіга фон Байта, образ мачухи увібрав усі ті негативні людські риси, які ми кожного дня спостерігаємо в буденному житті, які забороняє та засуджує загальнолюдська мораль і Біблія безпосередньо: заздрість, ненависть, обман, лукавство, магія [14]. Брати Грімм у даному випадку торкнулися загальновідомих істин, норм і принципів, які не знають кордонів та часового обмеження, що в черговий раз доводить народний характер літературних казок братів Грімм. Зростання зацікавлення до народної казки в XIX столітті пояснювалося і тим, що казка більше не розглядалась як щось несерйозне, низьке, «простонародне», а стала сприйматися як прояв народного генія, «духа нації», в якому розкривався загальнолюдський чи Божий дух [11]. З іншого боку, вдаючись до використання такого досить розповсюдженого негативного образу мачухи-відьми, брати Грімм, і безпосередньо Якоб Грімм, намагались довести наявність загальнокультурних рис, звести усі форми культури до однієї пракультури, ознаки якої на сьогоднішній день притаманні і можна віднайти в будь-якій країні та у будь-якого народу. Дане твердження проєкційно переносилось і на мову, її структуру, закони розвитку та функціонування [17]. Подібні думки викликали непоодинокі зауваження та полеміку і на сьогоднішній день категорично заперечуються сучасними вченими-лінгвістами, які пояснюють спільні риси деяких логоепістем тим, що в міфах та народних сказаннях різних народів світу цілий ряд тем та мотивів повторюється, і ця схожість пояснюється як одноманітністю засобів, з якими різні давні народи підходили до пізнання світу, так і співвіднесеністю більш важливих явищ, які вимагали осмислення [10]. Саме тому ця схожість носить більш-менш поверхневий, загальний характер.

Якщо продовжити дослідження логоепістеми «відьма» та заглибитись в специфіку його розуміння та тлумачення, то варто звернутись до казки «Hänsel und Gretel». Тут знову перед нами постає даний образ, який загалом зберігає всі вище зазначені негативні загальнолюдські риси. Але в даному разі лексема «відьма» набуває дещо нового відтінку – елемент повчання, докору, який стосується людської легковажності та довірливості: за все в цьому житті потрібно платити, ніщо не буває безкоштовним [18]. Таке тлумачення виривається із старовини, набуває сучасного, сьогоденного присмаку, кризь який відчувається біль авторів за ті політичні та економічні зміни, які охопили Німеччину в XIX столітті.

Іншим виключно негативним героєм казок братів Грімм є Румпельштільхен з однойменної казки («Rumpelstilzchen»). Даний прецедентний феномен носить вже суто німецький характер, оскільки саме ім'я даного створіння, запропоноване авторами, є прикладом такого стилістичного засобу як оксиморон, тобто поєднанням двох абсолютно протилежних за своєю семантикою лексем (rumpeln – торохтіти, still – тихо). На думку Хедвіга фон Байта, дана логоепістема включає в себе не просто якісь абстрактні негативні, неприйнятні у суспільстві риси, типу: злість, лють, егоїзм, жорстокість, безсердечність, – а вже є безпосередньою вказівкою на наполеонівський період буття Німеччини [14]. За сюжетом казки даний герой з'являється із темряви, мороку, ладен допомогти майбутній королеві, але в обмін вимагає викуп – новонароджене дитя, що є символом чистоти, незайманості, душі нації. Для порятунку дитини (нації) потрібні знання та уміння ними розпорядитись, що власне, досить вдало реалізується [3]. Подібний фінал в черговий раз підтверджує невмирущу віру у справедливість, у силу людського духу. Брати Грімм, будучи справжніми німцями, прагли створити в Німеччині, яка стогнала під навалюю Наполеона, живий пам'ятник народу та його мові [11]. І це їм до певної міри вдалось, оскільки в своїх казках вони поєднали загальнолюдське і народне, притаманне тільки Німеччині, створивши образи, які перетворились на певні коди німецької мови, що розкривають специфіку Німеччини як країни з власною історією та культурою.

При вербалізації даних прецедентних феноменів у комунікантів з'являються національно-зумовлені асоціації, які пов'язані з інваріантним представленням конкретних культурних феноменів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. – М.: Флинта, 2005. – 346 с.
2. Брауде Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка». – Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1977. – Т. XXXVI. – 424с.
3. Братя Гримм. Сказки. – М.: Радуга, 2003. – 280с.
4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Наука, 2001. – 268с.
5. Воробьев В.В. Культурологическая парадигма русского языка // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – 1994. – № 1. – С. 26.
6. Джанаева В.В. Этнокультурная специфика прецедентных феноменов // Владикавказский межвузовский сборник научных трудов. – 2002. – №2. – С.88–93.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Просвещение, 1987. – 216с.
8. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: Флинта, 2001. – 234 с.
9. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. – 2001. – №1. – С.42–53.
10. Мелетипский Е. М., Токарев С. А. Мифология // Мифы народов мира. – 1987. – Т. 1. – С.11.
11. Немецкая литература // Литературная энциклопедия. – 1934. – Т. 7. – С. 278–345.
12. Ольшанский И.Г. Межкультурная коммуникация: насилие перевода // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах. Материалы Международной научно-практической конференции. 3 - 6 июня 2002. – Ч. II. – С. 12 – 14
13. Этот волшебный мир сказки. *Лит. сказки для детей. Сост. Иванова Э. И. – М.: Просвещение, 1993. – 246с.*
14. Beit, Hedwig von: Symbolik des Märchens 1-3. – Bern 1952-57 (4. Aufl. 1977).
15. Das selbstverständliche Wunder. Die Welt im Spiegel des Märchens. Mit Beiträgen von W. Solms u.a. – Karlsruhe, 1996.
16. 16. Grätz, Manfred: Das Märchen in der deutschen Aufklärung. Vom Feenmärchen zum Volksmärchen. – Stuttgart, 1988.
17. Jakob Grimm: Deutsche Mythologie. 3 Bände. Nachdruck der von Elard H. Meyer besorgten 4. Auflage, Berlin 1875 bis 1878.
18. W. Laiblin: Märchen und Tiefenpsychologie. – Darmstadt, 1969.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Попова – здобувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: жанрово-стилістичні особливості тексту.

Алла Свирід – здобувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: структура дискурсу.